

Kooperatifler Haftası Dolayısıyla Kooperatif ve Kooperatifçilik üzerine öncü bilgiler

Ecz. Yalçın ULUKAYA
(EDAK YÖN. K. ÜYESİ)

«Hiç bir çiçek
Seni unutturamaz;
Sen insan çiçeğimsin
Yüzyıllardır yenileye yenileye
dokunduğum;

.....
Hiç bir ağaç
Gökyüzünü böylesine
kucaklamamıştı,
Senin kanatların yoktu;
Usunun evreninde
Bir damla su gibiydi sevi

.....
Sarmaşıklar gibiydi insanlar
El,
Ayak,
Yürek yüreğe
Yaşamın kavgasıydı
sözlerdeki tat;
Şimdi türküler dillerdeydi...»
Asım ÖZTÜRK
(Üretmenin Nar Çiçeği adlı
kitabından)

I — GENEL BİLGİLER

Kooperatif sözcüğü, Latince **CO-OPERARE** (birlikte iş görmek anlamında) sözcüğünden türemiştir. Çağdaş hukuk ve iktisatta da, Fransızca **Coopérative** sözcüğünden alınılanarak, yerel dillerde kullanılmaktadır.

Kooperatif, ortaklarının özellikle meslek ve geçimlerine

ait gereksinmelerini; karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle sağlamak ve korumak amacıyla, gerçek ve kamu tüzel kişileri ve dernekler tarafından kurulan; değişir ortak sayılı ve dolayısıyla da değişir sermayeli kuruluşlara verilen addır... Kooperatiflerin, diğer sermaye şirketlerinde olduğu gibi salt tecimsel kazanç sağlamak amacı olmayıp; karşılıklı yardım, dayanışma ve kefalet suretiyle ortaklarına iktisaden yarar sağlamak amacı olup; bu ticari çalışma sırasında oluşabilecek kazancın bile, eşit olarak paylaşılmasını öneren bir yapısı vardır. Sermayenin ana güç olarak kullanılmaması, temelde ticari işlemlerin ortaklarla yapılması ve ortak olma koşullarına uyan kimselerin ortak olabilmeleri için var olan **Açık Kapı İlkesi**, bu yapının sonucudur. Ne ki, bazı kooperatiflerde özellikle büyük tüketim kooperatiflerinde, ortak dışı satış yapılabilmesi; bir yandan kooperatifin yapısı gereği mal ve para dolaşımında yararlılık, öte yandan da yeni ortak kazanılması gibi sonuçlar getirebildiğinden; uygulanmaktadır.

Türkiye hukukunda, kooperatifler; 24 Nisan 1969 tarihli

ve 1163 sayılı kooperatifler yasası; 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Yasası; 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Yasası ve 7116 sayılı yasanın Yapı Kooperatiflerine ilişkin maddeleri ile geçerlidir. Ayrıca, yasanın geçiş belirlediği yerlerde ya da tam tanımı yapılmamış durumlarda Anonim Şirket hükümleri ile Türk Ticaret ve Borçlar Yasaları devreye girer... Kooperatifçiliğin teşviki bir anayasa emridir. Bu nedenle Kooperatiflere kuruluşta bazı kolaylıklar sağlanır, vergi muafiyetlerinden yararlandırılırlar. Kooperatifçilik eğitimi, devletin ve kooperatiflerle üst birliklerin görevleri arasındadır. Bazı bakanlıklar da kooperatifleri denetlerler... Kooperatif tüzel kişiliğe sahiptir... Anasözleşmelerinde hüküm bulunan kooperatifler, üst birlikler ve bu üst birlikler de, merkez birlik kurabilirler.

Kooperatif birlikleri, merkezleri ve kurulacak Türkiye Milli Kooperatifler Birliği; kooperatifçiliği geliştirmek amacıyla, kooperatiflerin ortak çıkarlarını korumak, amaçlarını gerçekleştirmek için iktisadi çalışma yapmak, eşgüdüm ve denetim çalışmalarında bulunmak, eğitimi yükseltmek ve dış ilişkiler kurmak zorundadır.

II— KOOPERATİFÇİLİK İLKELERİ

a) Kooperatif birlikte ça-

lışan ortaklar tarafından kurulur; ortaklarının meslek ve geçimleri için maddi yarar sağlar; dernek değildir; sermaye işletmesi özelliği de taşıyan iktisadi bir kuruluştur.

b) Temel güç sermaye değil, insan yani ortaklardır. Katılma payı ne olursa olsun, kooperatiflerde, eşit yararlanma, eşit söz ve seçilme hakkı vardır. Anasözleşmeye uygun olma koşuluyla, kooperatiflere ortak olunmasında ve ortaklıktan ayrılmada ortaklar özgürdür.

c) Kooperatif bir işletme birimine sahip olmalıdır.

d) Kooperatif, ortaklarına; kredi ve reesturn vb. maddi yöntemlerle; yada dayanışma benzeri manevi yöntemlerle yardım eder.

e) Ortaklarına, peşin, ucuz ve kaliteli mal yada hizmet sunar.

f) Kooperatifçilik eğitimi ve kooperatifçiliğin geliştirilmesi için eylemde bulunmak, tüm kooperatiflerin ve kooperatifçiliğin görevidir.

III— KOOPERATİFÇİLİĞİN TARİHİ

Eski Çin'de, herkesin yaşamında en az bir kez, kutsal dağa çıkmasını gerektiren bir dinsel töre için yapılacak masraflara katkıda bulunacak tasarruf ve kredi kurumları vardı... Göçebe toplumlarda, çok eski dönemlerden beri varolan

en önemli işbirliği, toprağın sulanmasında görülür... Eskiden beri Türk toplumunda rastlanan imece geleneği; köylülerin imeceyle topraklarını birlikte sürmeleri, ekmeleri, ürün toplamaları, merayı kullanmaları, evlerini yapmaları vb çağdaş kooperatifin benzeri dayanışma örneklerindedir.

Antik Çağ'da Anadolu, Yunanistan, Ege ve Akdeniz'de görülen; gemicilik, balıkçılık, orman köylülerinin ormanı temizleme çalışmaları, ilk kooperatifçi eylemleridir. M.Ö. 300 yıllarında Ege'de kurulan «Eranoi» birlikleri de yardıma, ortaklaşa eyleme, dayanışmaya uyan çalışmalar içindedir.

Orta Çağ Loncalar; Bizansta, Selçuklularda ve Osmanlılarda görülen Fütüvvet ve Loncalar da aynı amaçla var olmuş kuruluşlardır.

İngiliz Burjuva Devriminden sonra giderek gelişen kapitalizm, acımasızca ve akılcı yönetimiyle; kırsal kesimde ve kentlerde küçük işletmelerin ortadan kalkıp; yerlerine sermaye gücüne ve emeğin satın alınmasından kendi mantığı içinde hızlanmaya neden olan büyük işletmelerin kurulmasına sistem oluşmuştu. Bu büyük işletmeler Sanayi Devriminden sonra Avrupa'da kıyasıya bir rekabete giriştiler. Bu sırada da mülksüzleşen iş gücüne sahip, erkek-kadın ve çocukları öldüresiye çalıştırmaya

başladılar. Eski güzel ilişkiler, yardımlaşmalar, komşu hakları, bağımsız çiftçilik, yeşil ormanlar, tarım alanları, balık dolu sular ve denizler tüketiliyordu da ayrıca.

1760 yıllarına doğru, İngiltere'de Woolwich ve Chatham'da, değirmen tekeline kırmak için, liman işletmecileri kendi değirmenlerini; Ayrshire ve İskoçya'daki bazı dokumacılar da kooperatiflerini kurdular.

Robert Owen (1771 - 1858), ilk kooperatifçilik ilkelerini ortaya koydu. Yaşamında işçilikten, fabrika yöneticiliğine yükselirken; çalışan insanların kötü koşullarını gördü ve yaşadı. Ayrılıkların kalktığı ve ortaklaşa yaşamın öne çıktığı bir yöntem düşündü ve bu düşüncesini Amerika'da kurduğu 30.000 dönümlük **New Harmony** (Yeni Uyum) adını verdiği çiftlikte uyguladı. Ne ki, başarılı olamadı.

Charles Fourier (1772-1837), aile mesleği ticaretten kaçarak, dayanışmacı düşüncelere yöneldi. Merkezi İstanbul olan falanj adı verilen tarım kolonilerinden oluşan bir sistem düşledi. Düşüncesi ütopya olarak kaldı.

1844'de İngiltere'de 28 dokumacının kurduğu, **Rochdale Tüketim Kooperatifi**, önemli ilk kooperatif hareketidir. Bu 28 dokuma işçisi 28 sterlinle kooperatifi kurup kendilerine **Rochdale Haksever Öncüleri** adını verirken, ilk sermaye-

lerinin 10 sterlinini de kira için harcamışlardır. İngiltere'de kooperatifçiliğin kurucusu Dr. William King, Birington'da «The Cooperator» adlı bir dergiyi 1828'de yayınladı.

Almanya'da Schulze Delitzsch,, kooperatif ve kredi bankaları kurulmasını düşündü. 1850'li yıllarda karşılıklı tasarruf sandıkları ile krediyle borç verme sandıkları Almanya'da özellikle Saksonya'da iyice çoğalıyordu. Raffeisen de halk bankası birlikleri kurmuştu.

Amerika'da 1810'da çiftçiler, Goshen'de sütçülük kooperatifi kurdular. 1829'da Philadelphia ve New York'ta 2 adet emekçi kooperatif mağazası açıldı. 1900'lerde 1000 çiftçi kooperatifi varken, 1915'de 5424 kooperatifin 651.000 üyesi vardı. 1960'larda 9000 tarım kooperatifi çalışmaktaydı.

Güney Amerika'da 19. yüzyılda ortaya çıkan ilk kooperatifleri Avrupalı göçmenler kurdu. 1922'de Arjantin'de ve 1925'de Brezilya'da kooperatif birlikleri ve halk bankaları kuruldu.

Meksika'da Ejidos denen kooperatif çiftlikler vardır. Ayrıca balıkçılık, orman ve ulaşım kooperatifleri gelişmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'nde Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile el sanatkarlarının ve tüccarların kooperatifleşmesi

ve ulaşım işçilerinin ulaşım kooperatiflerine ortak olmaları öngörülmüştü. Bunlar 1956 da % 92 oranında gerçekleşti. 1958'de kollektif mülkiyetli kooperatifler ve komünler kurma işlemi tam anlamıyla gerçekleşmiş oldu.

Hindistan'da, İkinci Beş Yıllık Plan öngörüsüyle yapılan çalışmalar ve banka desteği, kooperatifleri geliştirmiştir.

Japonya'da ilk kooperatif 1870'de kuruldu. Devlet desteği ile özellikle balıkçılık, tarım, emek üretim ve tüketim kooperatifleri Birinci Dünya Savaşından sonra sayıca artış gösterdi.

Sovyetler Birliği'nde tarımda köleliğin kaldırılmasından sonra, ilk tüketim kooperatifleri görüldü. 1905 Devriminden sonra, kooperatif hareketi hızlandı. 1917 Devriminden sonra da, Kolhoz denen kollektif üretim kooperatifleri kurulmaya başlandı. Ayrıca, 1958'de SSCB Tüketim Kooperatifleri Birliği'nin 34 milyon üyesi vardı ve SSCB'nin toplam perakende ticaretinin % 29'unu gerçekleştiriyordu.

İsrail'de Kibutz ve Kvutza denen kırsal alan tarım kooperatifleri, köy nüfusunun yarıya yakınına barındırmaktadır.

Nijerya'da kakao pazarlama kooperatifleri, Güney Afrika'da tüketim ve tarım kooperatifleri, Cezayir'de şarapçılık kooperatifleri başarılı işletmeler o-

lup; İkinci Dünya Savaşından sonra geliştiler.

Fransa'da **Buche** 1813'te Paris'te ilk üretim kooperatifini kurdu. İlk üretim kooperatifine ise 1835'de kuruldu. Ne ki bu kuruluşlar tam kooperatif özelliğinde olmayıp fazla başarılı olamadılar.

Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan'da sosyalist rejime geçişle birlikte, kollektif mülkiyete dayalı tarım kooperatiflerine ağırlık verildi. Diğer ekonomi alanlarında da, kooperatiflerin önemli payları vardır.

Yugoslavya'da kooperatif yapı içinde bazı ayrıcalıklar barındıran bir anlayış geliştirildi.

İskandinav ülkelerinde; İsveç'te nüfusun % 14'ü, Finlandiya'da % 24'ü, Norveç'te % 8'i, kooperatif üyesi olarak çalışmaktadır.

İtalya'da Mussolini döneminde kooperatiflerin özgürlükleri sona erdi. İkinci Dünya Savaşından sonra özellikle tarım ve tüketim kooperatifleri gelişti.

Dünya'da kooperatiflere aitsayılar 1965'de şöyle idi

<u>KITA</u>	<u>KOOP. SAYISI</u>	<u>ORTAK SAYISI</u>
AVRUPA	180.625	118.645.275
AMERİKA	35.162	29.475.473
ASYA	447.210	72.495.659
AFRİKA	7.086	1.289.070
OKYANUSYA	5.243	991.912
TOPLAM :	675.	222.897.389

1913 yılında ICA yani ULUSLARARASI KOOPERATİFLER BİRLİĞİ kurulmuştur.

IV— TÜRKİYE'DE KOOPERATİFÇİLİK

Yüzyıl kadar önce Osmanlı İmparatorluğun'da Batı'ya daha fazla açılma dönemi başlamış ve Avrupa sermayesiyle Demir Yolları yapılmıştı. Osmanlı pazarı, lüks yiyecek ve tüketim maddesi ithal ediyor, ucuz hammadde ve tarım ürününü dışarıya satıyordu. Bu ticarete yabancılar kazançlı çıkarken, tarımsal kredi sorununu, tarımın gelişmesi için engellerden biriydi.

Mithatpaşa, Tuna Valiliği sırasında, Piret kasabasında, 1863'te **Memleket Sandıkları**'ndan ilkinin kurdu. Bugünkü Tarım Kredi Kooperatiflerinin çekirdeği olan bu kuruluşlarla, Türkiye'de kooperatifleşme, tavandan tabana doğru başlatılmış oldu. 1867'de çıkarılan bir nizamname ile de yenileri kurulmaya başlandı bu sandıkların.

Osmanlı İmparatorluğunda köylü % 900 faizlerle tefeciden

borç almaktaydı. Gittikçe topraksızlaşan köylü, acaba bu yeni kredi kurumundan yararlanacak mıydı? Memleket Sandıklarında, Raiffeisen'in düşünceleri imece geleneğiyle bütünleştirilmişti. Bu yöntemeye göre, köylüler kendi topraklarını ektikten sonra, köyün ayrılmış ortak toprağını (bazan hazine toprağını da) ekecek; buradan sağlanan ürünün geliri sandığa ait olacaktı. Her köyün satışına ait sandığın toplam miktarı, ilçe sandığında birikecekti. Bütün bunlar gerçekleştirildi ve belli bir sınıra vardırılan sandık sermayesinden köylüye borç verilmeye başlandı. Yalnızca, imece çalışmaları sırasında, varlıklı köylüler yerlerine adam tutarak çalıştırınca, diğer köylülerde çalışmak istemiyordu... Ayrıca, sandığa dört kişilik halkın seçtiği, ücretsiz çalışan, bir kurul yönetiyordu. Sandık % 12 faizle ve bir yıla kadar vadeyle borç verirdi. Kefalette istenirdi ve kefillerin gayrimenkulü bulunması gerekirdi. Her yıl sonu, net kârın 1/3'ü sandığa koydukları pay oranında tek tek köylülere dağıtılır; 2/3'ü ana sermayeye eklenirdi. Beş kişilik bir denetim kurulu bulunur ve kurulun başkanı kaymakam; diğer üyeleri de, hakim, bir sandık yönetim kurulu üyesi, iki de ilçenin eşrafından kimseler olurdu. Ne ki, gelişmesi hızlandırılmayan memleket sandıklarına, daha

sonra Aşar Vergisine % 1'lik bir ek konarak, gelir sağlanmaya çalışılmıştır. Bu paya «Menafi Payı» dendiğinden, sandıklara da Menafi Sandıkları denmeye başlanmıştır. 1880'de de, sandıklar tüm sermayesiyle Ziraat Bankası haline geldi... Ekonomisi emperyalizmin vesayeti altında Osmanlı Devletinde yoksul köylü, bu uygulamayla, rahata erememiştir. Bu hareket daha çok kent, kasaba eşrafına ve toprak ağalarına yaramıştı... Daha sonra 1924'de köylerde kurulan İtibarı Zirai Birlikler, 1935'de kurulan Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri ile tarım kooperatifçiliği geliştirilmek istenmiştir.

1913 yılında Ahmet Cevat, «İktisatta İnkılap: İstihlak ve Teavün Şirketleri»ni yayınlamaya çalışarak, üretim kooperatifçiliğinin propagandasını yapmak istedi.

Kooperatifçilik alanında en önemli adım, ilk pazarlama kooperatifi olan, «Kooperatif-i Aydın İncir Müstahsilleri Şirketi» ve bir önceki şirket olan «İncir Himaye-i Ziraat Anonim Şirketi»dir. Bölgedeki çokluk İngiliz asıllı olan tüccarın birlik olarak incir fiyatını kırmaları üzerine 1911'de kurulmuştur. Ve daha sonra 1913'de kooperatif şeklinde yeniden bir diğer kuruluş ortaya çıkarılmıştır. Kooperatif adını ilk bu kuruluşta görüyoruz.

1937 yılında, Ege bölgesinde 6 incir satış, Iğdır'da 4 pamuk satış, Uzunköprü'de 1 meyva satış kooperatifi ve İzmir'de incir ve üzüm, Iğdır'da pamuk üzerine olmak üzere iki tarım satış kooperatifi birliği kuruldu. 1970'de 638 tarım satış kooperatifinin 214.870 ortağı vardı. Ayrıca köy Kalkınma ve Toprak Su Kooperatifleri kuruldu. Türkiye Şeker Fabrikalarının öncülüğünde, Pancar Üretim Satış Kooperatifleri meydana getirildi. Balık Üretim Kooperatiflerinin ilki 1942 de, Çay Üretim Kooperatiflerinin ilki 1949'da Rize'de kuruldu.

Ne ki, Tarım Satış ve Tarım Kredi Kooperatifleri, az ve orta gelirli köylünün araç ve kredi, gübre sorununa çözüm getirememektedir. Bir kooperatifler bankasının olmayışı, yönetici azlığı ve yetersizliği, yanlış olabilen uygulamalar, yararlı yatırımlar yapabilmemiş, başta Köy Kalkınma Kooperatifleri olmak üzere tüm kooperatiflerin sorunlarıdır.

V— KOOPERATİF TÜRLERİ

- a) Üretim Kooperatifleri (Tarım Üretim ve Küçük Sanat, Meslek Üretim Kooperatifleri)
- b) Tüketim Kooperatifleri
- c) Kredi Kooperatifleri
- d) Dağıtım Kooperatifleri (Pazarlama - Satış Kooperatifleri, Temin Tevzi Kooperatifleri)

- e) Yapı Kooperatifleri
- f) Üstteki beş kooperatif tipinden birden fazlasını bir arada barındıran kooperatifler.

VI— SON SÖZ

Çağdaş bilimsel ekonomi ve ekonomi-politika düşünce, kooperatifleri, emeğiyle geçinmelerin yönetici-üretici olabileceği bir kanı saymakta; yaşamın çelişkilerini çözmede, amaç değil, araç olarak görülen kooperatif kuruluşların önemi çok sık vurgulanmaktadır. Bu arada, gelişmiş ülkelerde, devlet ve özel sektörden ayrı bir kooperatif sektörü varlığı; ülke yararına, halk yararına ekonomi uygulamalarına destek olmaktadır.

VII— KAYNAKÇA

- 1) Meydan Larousse - Meydan Yy.
- 2) S. Kültür Ansiklopedisi - May Yy.
- 3) İktisadi Doktrinler Tarihi - Doç. Dr. Mehmet Selik, Gerçek Yy.
- 4) Çağımızı Hazırlayan Düşünce - Necip Alsan - Varlık Yy.
- 5) Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken - Nurdoğan Taçalan - Hürriyet Yy.
- 6) Uygarlık Tarihi - Server Tanilli - İst. 1979
- 7) Kooperatif Teşekküller - Yılmaz Ulusoy - Ankara